

України В. А. Юценка. Архівами оцифровано документи зазначеної тематики, архівним установам низової ланки, всім зацікавленим установам надано компакт-диски для подальшого використання. Протягом 2007–2008 рр. підготовлено 314 виставок та експозицій документів – як постійно діючих в архівах, так і пересувних або організованих спільно з іншими установами. На сайтах архівів або веб-сайтах облдержадміністрацій, веб-порталі Держкомархіву України розміщено онлайнві виставки документів. За виявленими документами архівами підготовлено та проведено цикли радіопередач (116), телепередач (115), створено документальні фільми з демонстрацією документів. У засобах масової інформації архівами опубліковано 293 статті. Архівісти Харківщини взяли участь у телемарафоні “Розгойдані дзвони”, під час якого відбулася презентація відкритого порталу “Голодомор 1932–1933 років у Харківській області”. Архівісти беруть активну участь у роботі науково-практичних конференцій, круглих столів, залучаються до проведення уроків пам’яті у навчальних закладах, Всеукраїнських акцій “Колосок пам’яті”, “Україна пам’ятає”. Таким чином, архівісти України всіляко сприяють вивченню та оприлюдненню інформації про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні.

Лариса ЛЕВЧЕНКО

**ЗБІР, ПРИЙМАННЯ НА ДЕРЖАВНЕ ЗБЕРІГАННЯ
ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ СВІДЧЕНЬ ЖЕРТВ
І ОЧЕВИДЦІВ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр. В УКРАЇНІ**

Роботу державних архівів України зі свідченнями очевидців Голодомору 1932–1933 рр. можна розподілити на два напрямки: збір свідчень з “усної історії” співробітниками державних архівів та приймання на державне зберігання матеріалів, зібраних іншими установами і пошуковими групами.

Більшість архівів розпочали збір свідчень з історії Голодомору 1932–1933 рр. ще 1989 року. Деякими з них було створено колекції документів “усної історії” або окремі фонди, на базі яких пізніше організовано дослідницьку роботу, виставки та видання збірок документів. Так, на межі ХХ–ХХІ ст. колекції свідчень уже були зібрані в державних архівах Дніпропетровської (1989 р. – колекція спогадів про Голодомор 1932–1933 рр.), Вінницької (2004 р. – “Спогади вінниччан – очевидців Голодомору”, 36 справ), Волинської (1989 р. – “Спогади громадян про відлуння голоду на Україні в 1932–1933 рр.”, 13 справ), Київської (1993 р. – “Колекція документів про голод на Київщині і Волині

Перед учасниками міжвідомчого засідання виступає директор Держархіву Миколаївської області Л. Л. Левченко

у 1932–1933 рр. і 1947 р.”, 77 справ), Львівської (2 справи), Полтавської (1990 р. – колекція спогадів очевидців Голодомору 1932–1933 р., 21 справа), Харківської (1995 р. – Колекція документів про голод 1932–1933 рр. та 1946–1947 рр., 57 справ), Хмельницької (колекція, зібрана фондом “Україна-3000” і передана на зберігання до держархіву в 2005 р., 1 230 свідчень), Черкаської (1994 р. – колекція “Голод на Черкащині у 1932–1933, 1946–1947 рр.”), Сумської (2001 р. – фонд “Голод на Сумщині у 1932–1933 рр.”, 109 справ) областей.

Збір свідчень з історії Голодомору 1932–1933 рр. державними архівами активізовано 2007 року. Після виходу Указу Президента України до цієї роботи залучились усі державні архівні установи України. В Одеській області центром зі збору й узагальнення свідчень очевидців Голодомору 1932–1933 рр. став Державний архів Одеської області, у Миколаївській області на базі архіву був створений центр збору та узагальнення таких свідчень (у роботі центру брали участь як співробітники відділу інформації і використання держархіву, так і спеціально призначені для цієї роботи три працівники, фінансування яких було організовано через редколегію видання “Реабілітовані історією”), на Львівщині було створено робочу групу в держархіві області, в Сумській області науково-редакційна група з підготовки обласного тому Книги пам’яті орендувала приміщення в держархіві області й активно співпрацювала з архівом. У Закарпатській, Кіровоградській, Чернігівській областях при державних архівах областей не було створено окре-

мих центрів для збору й узагальнення свідчень, проте співробітники архівів активно проводили їхній збір як самостійно, так і співпрацюючи з іншими установами. В інших областях до збору свідчень активно залучались архівісти низової ланки – співробітники архівних відділів районних державних адміністрацій та міських рад.

Окрім участі у зборі матеріалів, державні архіви областей протягом 2007–2008 років приймали на державне зберігання свідчення з історії Голодомору 1932–1933 рр., зібрані іншими інституціями та спеціальними пошуковими групами. За останніми даними, в Україні працювали 9 377 таких груп. На сьогоднішній день, згідно з відомостями Держкомархіву України, в архівах зосереджено 67 002 свідчення з “усної історії” Голодомору 1932–1933 рр., серед яких співробітниками державних архівів їх зібрано 22 310, іншими установами зібрано і передано на зберігання до держархівів 44 692 свідчення. За останніми підрахунками, нині кількість свідчень збільшилась і зараз становить 72 556 документів. Зібрані матеріали поповнили або поповнюють уже існуючі архівні колекції в державних архівах Дніпропетровської, Вінницької, Черкаської, Харківської, Хмельницької областей; створено або створюються нові колекції й архівні фонди в державних архівах Чернігівської, Житомирської, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської областей. На сьогоднішній день найбільші в Україні колекції свідчень створено в держархівах Чернігівської (26 154 документи), Миколаївської (13 254), Дніпропетровської (9 283), Хмельницької (5 300), Луганської (4 000), Одеської (3 245), Житомирської (2 897), Вінницької (1 917), Черкаської (1 523 документи) областей. Архіви інших областей також готові прийняти документи з “усної історії” Голодомору 1932–1933 рр. Значну кількість свідчень зібрано у Вінницькій (23 569 документів), Кіровоградській (20 832), Миколаївській (18 860), Сумській (34 911), Чернігівській (27 256), Київській (близько 40 000), Черкаській (7 669), Хмельницькій (8 289), Харківській (5 190) та інших областях. Очікується, що в державних архівах областей буде зосереджено більш як 200 тис. свідчень.

У ряді областей свідчення очевидців фіксувались та передані до державних архівів як відеоматеріали. Йдеться про Дніпропетровську (41 відео, 3 аудіо), Донецьку (19 відео, які передано Інституту національної пам’яті), Житомирську (7 відео), Київську (1 200 відео), Миколаївську (24 відео, 71 аудіо), Одеську (10 відео), Полтавську (більш як 200 відео), Черкаську (5 відео) області.

Приймання свідчень на державне зберігання проводиться відповідно до Правил роботи державних архівів України і супроводжується експертизою цінності та науково-технічним опрацюванням. Під час експертизи цінності архівами виявлено ряд проблемних моментів. Зокрема, у більшості архівів присутня дублетність документів. Це пояс-

нюється тим, що одних і тих же свідків опитували різні пошукові групи. Шість архівів областей вказали на низький інформативний рівень відомостей, який пояснюється лаконізмом відповідей на запитальник, підготовлений Українським інститутом національної пам'яті. Багато питань у запитальнику передбачають відповіді “так”, “ні”, “не знаю”. Деякі питання взагалі залишилися без відповідей. Інші архіви вказали також на незручність роботи із запитальником. Найбільшими проблемами при збиранні свідчень є похилий вік та слабка пам'ять опитуваних. Подеколи вони розповідали, наприклад, про події голоду 1946–1947 рр. Присутній також емоційний фактор – є непоодинокі випадки, коли очевидці відмовлялися підписувати свої спогади. Держархів Херсонської області вказав на те, що паралельно з пошуковими групами в районах проводили роботу представники комуністичної партії, які підбурювали людей не давати свідчення.

Одним з основних недоліків цієї акції є непідготовленість самих інтерв'юєрів, у ролі яких виступали як учні 5–6 класів шкіл, так і, наприклад, працівники управлінь внутрішньої політики, а також відсутність методичного забезпечення, інструктажу. У результаті значна кількість свідчень не містить підписів, назв населених пунктів, де відбувалися події, прізвищ свідків, імен та прізвищ загиблих тощо. Державний архів Вінницької області наголошує на тому, що більшість свідчень, зібраних в області, – це емоційні перекази нащадків жертв Голодомору 1932–1933 рр. або людей, які в 1932–1933 рр. були у віці до п'яти років. Їхні свідчення мають різний ступінь достовірності і до введення їх у науковий обіг підлягають ретельному джерелознавчому аналізу. З цим положенням сьогодні можуть погодитися всі архіви, до яких надійшли свідчення, зібрані протягом 2007–2008 рр. Більша достовірність притаманна свідченням, зібраним у 1990-ті роки: в цей період в Україні був більший відсоток людей, які пережили Голодомор 1932–1933 рр. у віці від 10 до 20 років, коли людина могла не тільки запам'ятати події, імена, дати тощо, а й поставитися до них критично.

Проте, попри зауваження, обов'язок архівістів – прийняти на державне зберігання та упорядкувати всі зібрані свідчення, а після проведення критичного джерелознавчого аналізу ввести до наукового обігу ті з них, які достовірно репрезентують події Голодомору 1932–1933 років.

На сьогодні частину свідчень уже введено до наукового обігу. Свідчення очевидців стали частиною обласних томів Національної книги пам'яті жертв Голодомору, їх розміщено на веб-порталах обласних архівів, обласних та районних державних адміністрацій. У державних архівах видано до читальних залів 13 789 справ, які містять документи, що розкривають причини та наслідки геноциду українського народу. Серед них – і справи зі свідченнями з тих колекцій і фондів, що були

сформовані держархівами раніше. Архіви випустили 26 збірників документів, до більшості з яких вміщено свідчення очевидців Голодомору 1932–1933 рр., підготували 314 постійно діючих та періодичних виставок документів, 115 телепередач, 116 радіопередач, у періодичній пресі вийшло 293 публікації, що висвітлюють події, пов'язані з Голодомором. Так, у Херсонській області до обласного тому Книги пам'яті включено 416 свідчень, у Миколаївській області – 150, Полтавській області – більш як 100.

Держархів Сумської області видав збірник документів “Голодомор 1932–1933 рр. на Сумщині”, до якого увійшли 53 свідчення очевидців; Держархів Львівської області випустив збірку “Голгофа українського народу”, яка базується на спогадах очевидців Голодомору, в тому числі 26-ти свідченнях, зібраних у 90-ті роки ХХ ст.; до збірника документів “Голодомор на Харківщині” Держархівом Харківської області включено 22 свідчення. Чернігівський архів оприлюднював спогади очевидців на сторінках обласного тому “Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років”, у навчальному посібнику Т. П. Демченко “Колективізація та Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині”, інформаційному бюлетені держархіву області “Архівний вісник” (№ 3 за липень 2007 р., № 4 за жовтень 2008 р.), а також на шпальтах газет “Деснянська правда” та “Наше життя”. Свідчення очевидців та жертв Голодомору 1932–1933 рр. видрукувано у збірниках документів і матеріалів “Голод та Голодомор на Поділлі 20–40 рр. ХХ століття”, який підготували Держархів Вінницької області спільно з науковцями Інституту історії України НАН України, та “Голод 1932–1933, 1946–1947 рр. Вінницька область. Документи та матеріали” (упорядники Ф. Винокурова і Р. Подкур). Держархів Житомирської області оприлюднив свідчення жертв та очевидців Голодомору 1932–1933 рр. на сторінках газети “Інтерес” у публікаціях “Не дай, Боже, комусь таке пережити... (свідчать мешканці Ємільчинського та Червоноармійського районів)”, “Коли божеволіли від жаху... (зі спогадів очевидців Голодомору Коростенського та Малинського районів)”, “Забуте “голодне кладовище”. Про геноцид українського села свідчать мешканки с. Вигода Житомирського району” тощо. У часопису “Праці Держархіву Одеської області” спогади жертв та очевидців Голодомору друкувались у 2005, 2007 та 2008 рр. Подібні свідчення увійшли окремими розділами до збірок “Голодомор: говорять свідки трагедії. Пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років на Кодимщині присвячується”, “Голодомор 1932–1933 років. Свідчення очевидців м. Котовськ. Одеська область”, “Голодний хліб. Овідіопольський район Одеської області”. Працівники Держархіву Одеської області розміщували свої статті з використанням свідчень очевидців на сторінках інформаційного бюлетеня “Одеські архіви”, в газетах “Чорноморський гудок”, “Чорноморські новини”, “Думська площа”, “Юг” тощо. На теренах Миколаївської області з використанням свідчень ви-

йшло близько 60 добірок документів, у тому числі Держархівом Миколаївської області видано анований реєстр документів “Голодомор на Миколаївщині 1932–1933 рр. Спогади, архівні документи”, в якому разом з документами держархіву представлено свідчення жертв та очевидців трагедії. Спогади очевидців, зібрані архівістами Волині, використані у книзі А. Бондарчука “Знімали у тайзі кіно про хліб”; вони свідчать про Голодомор у Запорізькій області. 23 свідчення колишніх мешканців різних областей України, що зараз проживають на території Автономної Республіки Крим, опубліковані науково-редакційною групою “Реабілітовані історією”.

Значну увагу держархівів областей приділяють оприлюдненню свідчень трагедії через мережу Інтернет. Спеціальну рубрику “До 75-х роковин Голодомору в Україні” було започатковано Держархівом Миколаївської області. У ній розміщено документальні виставки “Голодомор 1932–1933 рр. на Миколаївщині”, “Режим чорних дошок на Миколаївщині”, “Спротив українського населення більшовицькій політиці колективізації та розкуркулення (1929–1933 рр.)”, подано переліки населених пунктів, постраждалих від Голодомору, списки громадян, загиблих у цей період, а також осіб, репресованих за часів Голодомору, анований реєстр документів про Голодомор 1932–1933 рр. (1 391 документ). На окремій виставці в рубриці під назвою “Свідчення очевидців” оприлюднено свідчення мешканців Жовтневого, Новобузького, Доманівського, Братського, Первомайського районів Миколаївської області. Результатом співпраці Держархіву Харківської області з Дослідним центром медіатехнологій став портал “Голодомор 1932–1933 рр. в Харківській області”, на якому розміщено 331 документ та перелік на 777 документів про Голодомор, виявлених у фондах держархіву області. Там же подано 160 спогадів очевидців Голодомору з різних міст і сіл Харківської області, які зібрави працівники згаданого Дослідного центру.

У травні 2008 р. Миколаївську та Чернігівську області відвідала група американських та канадських журналістів з Бі-Бі-Сі на чолі з режисером Робертом Лі, які знімали документальний фільм про Голодомор 1932–1933 років в Україні. У рамках проекту було відзнято інтерв’ю з директорами і працівниками держархівів щодо роботи установ та документів, які свідчать про події часів Голодомору, записи з книг РАГСів про смерть від голоду, документи про вилучення в жителів Миколаївщини та Чернігівщини продовольства за невиконання планів хлібоздачі, статистичні відомості про експорт зерна через Миколаївський порт, свідчення очевидців. Група виїжджала на інтерв’ю до свідків, які мешкають зараз у населених пунктах Миколаївської і Чернігівської областей, та записувала їхні свідчення. Прем’єру 95-хвилинної стрічки під назвою “Голодомор: Геноцид України в роках 1932–1933” приурочено до Дня пам’яті жертв Голодомору.